

בחיפוש אחר הכלכלה האבודה

:: תמר בן יוסף

אחת, הזיהוי המובן מאליו של כלכלה עם מחלוקת. כלכלה, במהותה, היא מחלוקת. זאת, משום התבססותה על הנחות יסוד – חלקן עובדות שאינן לגמרי מוכחות וחלקן ערכים. אפילו הבחירה בעובדות הלא־לגמרי מוכחות, האלה ולא האחרות, משקפת את תלותו של המודל בערכים. כך או כך, המודעות לקיומן של הנחות היסוד אמורה לשמור על ראש פתוח אצל כל מי שעוסק בכלכלה.

שתיים, הקישור האוטומטי – שנעשה אצל כל מי שאי־פעם עבד בגוף מקבל החלטות – בין קבלת החלטות אחרת לבין לימוד פרטים. מתן הכבוד לפרטים אין פירושו זלזול במודלים ובהכללות. כל ניתוח מושכל דורש מסגרת חשיבה. אבל הצמא לפרטים משקף הבנה כי במציאות, כל מקרה לגופו. אפשר אמנם לכלול את המקרה 'שלנו' בקבוצה אחת עם מקרים דומים, אך כדי לטפל בו בנאמנות חייבים להכיר בייחודיותו.

לימודי הכלכלה, בתור התחלה

ההקדמה שלעיל מתקשרת אצלי עם מפגש מעניין שהתקיים בירושלים ב-15 לדצמבר בשנה שעברה, ביומה השלישי של הסדנה הבינלאומית להיסטוריה ופילוסופיה של המדע בחסות התוכנית לכלכלה וחברה במכון ון־ליר ואוניברסיטאות באר־שבע, תל־אביב וירושלים. כותרת הדיון הייתה 'מה צריכים ללמד בכלכלה?' – כותרת שלא נבחרה באקראי, ומצהירה על משבר וחיפוש דרך אצל מי שעוסקים בהוראת הכלכלה.

הרצאותיהם ותגובותיהם של הדוברים, אנשי אקדמיה מישראל ומחו"ל, הציגו קשת מגוונת של דעות. כך, למשל, היה מי שקרא לחיזוק תורת המשחקים בלימודי הכלכלה. אולי בגלל שתורת המשחקים פחות נוקשה מהכלכלה המקובלת היום. תורת המשחקים מרשה לעצמה לבחון מצבים שונים, וכאילו אומרת: אין הנחות יסוד, בווא נבדוק את מגוון האפשרויות. אחרים

ככל שמתרבים עיתוני הכלכלה, ככל שהם מתעבים, כך מתמעטות זוויות הסתכלותם. ועומק ניתוחם הולך ומידקק. עצם קיומם של עיתונים ומוספים מיוחדים לכלכלה כבר מעורר שאלות. איזה מין כלכלה היא זו, שהיא נפרדת מפוליטיקה, נפרדת מחברה, נפרדת מהיסטוריה, נפרדת מספרות, נפרדת מתחושות יומיומיות של אנשים. משהו בבידוד שלה מדגיש את מוגבלותה: אולי זו כלכלה עסקית, אולי זו כלכלה פיננסית. אבל זו אינה כלכלה מדינית – הכלכלה שתכליתה לנהל מדינות.

הכלכלה המדינית, שאותה למדנו באוניברסיטה בשנות ה-60, הכלכלה שהכרתי ואהבתי במשרדי הממשלה בשנות ה-70 וה-80 – הכלכלה הזו נעלמה ואיננה. וכשאני מנסה לאפיין את אותה כלכלה, דמותה מצטיירת לעיניי מאופן הלימוד באוניברסיטה ומדרך קבלת ההחלטות בממשלה באותה תקופה.

בלימודי הכלכלה ל-BA, כבר ב'מבוא לכלכלה', היה ביטוי אחד שנשמע בכל שיעור: זה המודל (או ההסבר, או המסקנה) וככה זה נראה באופן אינטואיטיבי. כאן נכנס תיאור של המציאות המתקשר לחומר הנלמד.

במשרד התעשייה והמסחר, שבו עבדתי 15 שנה, ובמשרדי הממשלה האחרים שאתם היינו בקשר מתמיד, קודם כל אספנו את החומר. רק לאחר שלמדנו כל פרט, ולאחר שכל משרד בנה את עמדתו על סמך הפרטים, ובהתחשב בהשקפתו הפוליטית של השר הממונה, נפגשנו להחליף דעות ולנסח מסמך מדיניות משותף. לימודינו באוניברסיטה, והחינוך שקיבלנו במקום העבודה, הכשירו אותנו להיות סובלנים. היה ברור שלכל משרד יש הסתכלות מקצועית משלו. היה ברור שצריך לכבד את שליחותו הפוליטית הלגיטימית של כל שר.

ובאופן מסודר יותר, הגה הדברים שהיו בכלכלה ההיא ואינם בכלכלה של היום.

הכלכלה המדינית שאותה למדנו באוניברסיטה בשנות ה-60, הכלכלה שהכרתי ואהבתי במשרדי הממשלה בשנות ה-70 וה-80 – הכלכלה הזו נעלמה ואיננה

עצום בין מה שהסטודנטים רוצים ללמוד למה שהם לומדים; פער עצום בין מה שמלמדים בכלכלה היום למה שלימדו פעם; פער עצום בין הדבר הזה שקוראים לו כלכלה היום, לבין מה שהוא באמת כלכלה.

הנה, שתי דוגמאות לכלכלה שתופשת את סדר היום הפוליטי והתקשורתי בשנים האחרונות, כלכלה שאינה מיועדת לביורור אמיתי, אלא להיפך, להסתת הדיון ממה שחשוב באמת לרכילות ולחצאי אמיתות.

דוגמא ראשונה היא העליהום על הטייקונים. כולם יודעים שהמשק הישראלי נשלט במידה רבה על ידי '20 משפחות'. די בציון העובדה היבשה הזו. במקום זאת, העיתונות טוחנת לאיץ סוף את 'חטאי' המשפחות וקוראת להלקותן באמצעים שונים. בטחינה הזו אין שום תועלת. במקום זאת, צריך לדבר על דרכי המימון שהופכות אנשים רגילים לטייקונים – אשראי שאינו מגובה בנכסים פרטיים הניתן להם על ידי הבנקים ללא כל הגבלה. האם מתן הלוואת הענק, שמעצב את פני הכלכלה והחברה בישראל, הוא עניין פרטי בין הבנק לטייקון או שהוא החלטה ציבורית מהמעלה העליונה? איך הציבור יכול להביע את דעתו עליו?

נוטלי משכנתאות נדרשים להעביר את דירתם לבנק אם אינם עומדים בהחזר. מה עם אי-עמידה בחוב (מאות מיליונים ומיליארדי שקלים) של אחת מ-20 המשפחות? האם לממשלה יש תוכנית מוגדרת למקרה הזה? מישהו צריך לדון בסוגיה אם מזרימים כספים ללא הגבלה לתאגיד כושל משום שהוא 'גדול מכדי ליפול', או שהממשלה רק משלמת לו עבור נכסים שהיא רואה לנכון

דיברו על תגבור ההיסטוריה הכלכלית, תולדות המחשבה הכלכלית וסקירת הכלכלה המקומית (כלכלת ישראל, אצלנו). כל אלה, מקצועות שעוסקים בפרטים, שממחישים את תעתועי המציאות בניגוד למודלים, שמראים איך אמונות וערכים לאו-דווקא-רציונליים מניעים את בני האדם. היה אפילו פרופסור לכלכלה שביטא את עמדתו בתמיהה: חלומם של בוגרי החוגים לכלכלה בישראל הוא להפוך לבכירי אוצר שמתגלמים להיות עוזרי טייקונים. האם לזאת הוקם בית ספרנו?

מפגש המשך, שכותרתו 'בחינת לימודי הכלכלה בישראל' התקיים במכון ון-ליר בינואר השנה. מפגש זה סיכם סקר שנערך בקרב הסטודנטים לכלכלה, ועבודת צוותים שניסחה את המסקנות. שניהם, בחסות התוכנית לכלכלה וחברה והתאחדות הסטודנטים בישראל. ושוב, לא במפתיע, חזרה אותה נימה שהתנגנה בכנס. קריאה להרחבת לימודי ההיסטוריה הכלכלית ותולדות המחשבה הכלכלית כבר בלימודי התואר הראשון. קריאה לחשיפת הסטודנטים לכלכלה למאמרים ביקורתיים בתחום, המתפרסמים באמצעי התקשורת, ולהרצאות אורח של כלכלנים מהשטח. קריאה להדגשת חשיבותו ומרכזיותו של קורס כלכלת ישראל שהוזנח ב-30 השנה האחרונות.

הדבר הזה שקוראים לו כלכלה

מהזווית הזו או מהזווית האחרת, מה שמסתמן הוא פער עצום בין תפישת הכלכלה של אנשי אקדמיה רבים לבין מה שהם מלמדים; פער

כלכלה במהותה היא

מחלוקת. זאת משום

התבססותה על הנחות

יסוד - חלקן עובדות שאינן לגמרי מוכחות וחלקן ערכים.

אפילו הבחירה בעובדות

הלא-לגמרי מוכחות, האלה

ולא האחרות, משקפת את

תלותו של המודל בערכים

'חברתי' זה טוב? מיד

מגייסים כמה יעצים

אסטרטגיים שבונים קמפיין

'חברתי' למי שמשלם להם.

עד מהרה, מקימים בתאגיד

אגף 'קהילתי', שמעביר

כספים לאנשים נזקקים

ולעמותות

ופחות יציב מאשר מבנה הייצור המקומי. בתחום השירותים ממשלות כאלה יוסיפו עוד ספק לענף. עד כמה ההבדל בין שלושה ספקי שירות לארבעה הוא מהותי, ניתן לשפוט כבר היום מהטיפול המסור שלו אנו זוכים באינטרנט, בטלפון הקווי, בסלולרי ובקופות הגמל. ממשלות סוציאל-דמוקרטיות, לעומתן, ינהיגו רגולציה בתחום הבעייתי. הן יאפשרו לצרכנים להתלונן על שירות לקוי, יטפלו בתלונות הצרכנים בכנות, ולא יהססו להעניש יצרנים וספקי שירות שסרחו. ואגב, זו הייתה בעבר גם תרומתה של העיתונות להקהיית חודה של הריכוזיות. ברוב העיתונים הוחזק בזמנו מדור צרכנות נשכני שהטיל את אימתו על החברות העסקיות. מדורים אלה נגוזו בעשור האחרון ובמקומם משגשג חקר הריכוזיות.

גב' כהן, מסתי את לא חברתית?

'חקר הריכוזיות', ו'החברתיות', מברחים את גב' כהן מהפוליטיקה. גב' כהן כבר לא מצפה לשום דבר. גב' כהן לא מצביעה בבחירות, לכן קולה נפקד גם מהמנדטים שמקבלות מפלגות השמאל הסוציאל-דמוקרטי בסקרים. רבים מאתנו מייחלים עכשיו לשמאל חדש. שמאל חדש, זה אומר דיבור ישיר עם גב' כהן. זה אומר מצע שמתחייב למספר מובטלים שאינו חורג מקו מוגדר. זה אומר פירוט משכנע של האמצעים שבעזרתם תקטין הממשלה שתוקם את מספר המובטלים. זה אומר הצגת תוכנית לצמצום האבטלה שבה תנקוט המפלגה מפרסמת המצע אם היא תיבחר לממשלה. כל זה לא יכול להיעשות בלי דיבור רציני עם הציבור על תקציב הממשלה ובלי הבהרה לציבור מהיכן הכסף יילקח. ויש מאין לקחת, גם אם נזקקים למעט אומץ וישרה בדיבור עם בעלי ההון. מס החברות בישראל הופחת בעשרות אחוזים מאז אמצע שנות ה-80. כל אחוז של מס חברות תורם לתקציב מאות מיליוני שקלים ואפילו מיליארד שקל לשנה, בהתאם למצב העסקים. לטובת הציבור, ולטובת המתמשכת של רוב החברות, חייבים להעלות מחדש את מס החברות. כל זה לא יכול להיעשות בלי דיבור רציני עם הציבור על כל תחומי הכלכלה. האם הציבור יבין כל פרט בניתוח המורכב של מדיניות שער החליפין? סביר שלא. אבל רק מי שיבוא אליו עם ניתוח רציני בתחום הזה, ובעוד תחומים, יזכה באמונו ויצליח להעירו מקהות חושים המאיימת על שלום המדינה.

להציל מפאת שיקול ציבורי של הבטחת פעילות חיונית והבטחת תעסוקה. דוגמא שנייה היא סוגיית הריכוזיות. אין חולק על כך שהמשק הישראלי הוא משק ריכוזי. כל כלכלן שעסק אי-פעם בעיצוב מדיניות בישראל מכיר את הנתונים. אבל הריכוזיות אינה שד, ומיותר לנפנף בה בוקר וערב. ריכוזיות היא תופעת טבע שמצריכה אמצעי התגוננות, כפי שמתגוננים נגד שיטפונות והצפות. מנגנון ההגנה על הצרכן, שטופח בעבר במשרד תעשייה והמסחר ונוון מאז, כוון למטרה זו. פיקוח צרכני על הבנקים והגופים הפיננסיים האחרים – שחולשתו בישראל ידועה – מיועד למטרה זו.

כלכלה כ־אילו - כלכלה באמת

השימוש הרב־משמעי במילים הוא אחד האמצעים לשימור השיטה הקיימת. 'חברתי' זה טוב? מיד מגייסים כמה יועצים אסטרטגיים שבונים קמפיין 'חברתי' למי שמשלם להם. עד מהרה, מקימים בתאגיד אגף 'קהילתי' שמעביר כספים לאנשים נזקקים ולעמותות. האגף הקהילתי גם דואג להופעתן הסדירה של האם החד־הורית עם המקרר הריק ושל הזקנה ניצולת השואה שנאלצת לבחור בין אוכל לבין תרופות באמצעי התקשורת השייכים לתאגיד. מה הקשר בין המקרר הריק לשכר המינימום ולמדיניות שער החליפין של הממשלה? מה הקשר בין מצוקת ניצולת השואה למבנה תקציב הממשלה? תעזבו אותנו מניתוחים מקצועיים יבשים. מקומם במוספי הכלכלה.

אם 'חברתי' זה טוב ברור ש'ריכוזי' זה רע. ואחרי שהעיתונות מורחת כותרות ענק על 'ריכוזיות' ממנים ועדה ציבורית ל'מאבק בריכוזיות'. מה זה חשוב אם הריכוזיות כשלעצמה אינה הבעיה. הופכים אותה לבעיה, למרות שהיא תופעת טבע במשקים קטנים. משק קטן הוא משק ריכוזי בכל התחומים בהם נדרשת פעילות בקנה מידה גדול – תחבורה, תקשורת, שיווק מאורגן, בנקאות, פיננסים – תזרקו שם של תחום כלכלי, קלעתם!

ולכן, הסוגיה העומדת לדיון אינה 'ריכוזיות, אוי כמה שאת רעה', אלא, ריכוזיות – מה עושות ממשלות, על פי ערכיהן הנבדלים, לריסון הכוח המוגזם שמקנה הריכוזיות. ממשלות הסוגדות לשוק החופשי יוסיפו עוד מתחרים לתחום. בתחום מוצרי הצריכה, למשל, הן יחשפו את הענף ליבוא. והנה, הפלא ופלא, גם ביבוא מתארגן מבנה ריכוזי. והוא, מפאת היותו מסחרי ולא ייצורי, פחות מחויב לצרכן

הסוגיה העומדת לדיון אינה "ריכוזיות, אוי כמה שאת רעה", אלא, ריכוזיות - מה עושות ממשלות לריסון הכוח המוגזם שמקנה הריכוזיות. ממשלות הסוגדות לשוק החופשי יוסיפו עוד מתחרים לתחום. ממשלות סוציאל-דמוקרטיות, לעומתן, ינהיגו רגולציה בתחום הבעייתי

תמר בן־יוסף היא כלכלנית ועיתונאית. בעלת הבלוג 'עין השוק החופשי'.

Tamar_by@netvision.net.il